

University of Groningen

De profeet Amos

Ruiten, J. van

Published in:
Dichter bij de profeten

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2000

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Ruiten, J. V. (2000). De profeet Amos. In J. Roest (editor), *Dichter bij de profeten* (blz. 19-36). Het Friese Leerhuis / Olterterperkring.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

3. J. van Ruiten

De profeet Amos**Inleiding**

In de tweede helft van de 20e eeuw is het boek Amos een erg populair boek geworden onder kerkelijk en religieus geïnteresseerden. Een absoluut hoogtepunt in de populariteit werd bereikt in de jaren zestig en zeventig van die eeuw, toen maatschappijkritische bewegingen Amos als partijganger dachten te kunnen inlijven. Toch verschijnen er ook vandaag de dag nog steeds veel publicaties over dit boek. Het conflict tussen rijk en arm, tussen haves and have-nots, op lokaal, nationaal en mondiaal niveau, is een conflict van alle tijden.

Toch is de sterke belangstelling voor het boek opmerkelijk omdat het boekje uit slechts 9 hoofdstukken bestaat (146 verzen; 2042 woorden). De Schotse exegeet A. Graeme Auld geeft voor die populariteit een aantal redenen in zijn boek Amos (1986). Op de eerste plaats spreekt uit het boek een groot sociaal protest door tegen maatschappelijke wantoestanden. Op de tweede plaats klinkt er in de woorden van de profeet duidelijk ook kritiek op de geïnstitutionaliseerde godsdienst door. Tenslotte, Amos is een universalistische profeet, zijn profetie betreft niet alleen zijn eigen volk, maar alle volken.

De aandacht voor de sociaal-economische boodschap van Amos is lange tijd naar de achtergrond gedrongen. Men concentreerde zich veeleer op de hoopvolle aspecten van zijn boodschap, zoals die vooral aan het eind van het boekje, in hoofdstuk 9, aan het licht treden. De onheilswoorden werden dan bij voorkeur toegepast op tegenstanders. Voor de gemeenschap van Qumran in de eeuwen voor het begin van de jaartelling was dat de gemeenschap in Jeruzalem; voor de vroeg christelijke gemeenschap in Handelingen was dat het volk Israël; en voor Savonarola was dat het Italië in zijn dagen. De positieve boodschap werd toegepast op eigen gemeenschap. De huidige exegeten wijzen er bijna zonder uitzondering op dat de heilvolle, hoopvolle aspecten in het boek latere toevoegingen

zijn, die niet van de profeet zelf afkomstig kunnen zijn.

In deze bijdrage ga ik in op een aantal aspecten van het boek. Eerst zal ik iets zeggen over de opbouw van het boek, daarna over de tijd van de profeet. Ten slotte, concentreer ik mij op een klein gedeelte van het boek, namelijk Amos 2:2-16, de zogenaamde profetie tegen Israël, die het sluitstuk vormt van de profetieën tegen de volkeren (Amos 1:3-2:5). Ik hoop op deze wijze de kernpunten van de boodschap van de profeet Amos enigszins nader voor het voetlicht te plaatsen, te weten de sociaal-economische kritiek, de verhouding met de cultus, en zijn belangrijkste inspiratiebron. Is er bij de boodschap van de profeet Amos sprake van een totaal nee, van een totaal negatief denken, of wil hij zijn toehoorders nog een sprankje hoop meegeven. Met andere woorden is het doel van zijn profetie een (onafwendbaar) scenario te schetsen of veeleer een alternatief te bieden? Tegelijkertijd wil ik laten zien dat het niet altijd eenvoudig is de schijnbaar gemakkelijk te lezen profetieën te interpreteren.

1. De opbouw van het boek Amos

Na de inleiding (Amos 1: 1) kan men het boek in twee gedeelten verdelen:

1. *Amos 1-6*: de 'woorden' van Amos, overgeleverd onder het kopje 'en hij zei' (Amos 1:2: 'En Amos sprak').
2. *Amos 7-9*: de 'visioenen' van Amos, die worden ingeleid door 'Aldus deed de Here JHWH mij zien' (Amos 7: 1) .

Het eerste gedeelte (de 'woorden' van Amos 1-6) kan men vervolgens in twee subdelen onderverdelen:

- a. *Amos 1:3-2:16*: de orakels tegen de volken, gevolgd door een beschuldiging aan het adres van het noordrijk Israël
- b. *Amos 3:1-6:14*: een verzameling profetieën, gericht tegen het noordrijk Israël, met name tegen de leidende klasse. Dit gedeelte bestaat uit drie

tekststukken die worden ingeleid door 'Hoor dit woord' (Amos 3:1-15; 4:1-13; 5:1-6), en drie tekststukken die beginnen met 'Wee', dat het begin van een klacht aanduidt (Amos 5:7-17; 5:18-20; 6:1-14).

Het tweede gedeelte (de 'visioenen' van Amos 7:9-15, kan men eveneens min of meer in twee subdelen kunnen onderverdelen:

- a. *Amos 7:1-9:6*: een cyclus van vijf visioenen (7:1-3: sprinkhanen; 7:4-6: vuurregen; 7:7-9: paslood [onderbreking van de visioenen door een conflict tussen de profeet Amos en de priester Amasja in 7:10-17]; 8:1-3: mand met rijpe vruchten, gevolgd door oordeelsaankondiging in 8:4-14; 9:1-4: neerslaan van het altaar, met een aansluitende afsluiting: JHWH is de Heer van de machten, JHWH is zijn naam).
- b. *Amos 9:7-15*: Een positief einde van het boek voor geheel Israël.

2. De tijd van de profeet

Wanneer men iets wil zeggen over de tijd waarin het boekje tot stand is gekomen, en over de persoon van de profeet, moet men er rekening mee houden dat men de gegevens over tijd, persoon, en werk moeten reconstrueren vanuit het boek van de profeet Amos zelf. Wat we daaruit te weten komen over de persoon Amos, of het nu een werkelijke historische persoon is geweest, of een historische fictie geschapen door een profetische beweging, is niet veel.

In de inleiding (het opschrift: Amos 1:1) en in het verhaal over de uitwijzing van Amos uit het Noordrijk door de priester Amasja (Amos 7:10-17) komt naar voren in welke tijd de uitgevers van het boekje Amos willen plaatsen. Beide teksten noemen koning Jerobeam, terwijl in Amos 1: 1 ook nog koning Uzzia genoemd wordt:

Amos 1:1: 'De woorden van Amos, die onder de schapenfokkers was, uit Tekoa, die hij geschouwd heeft over Israël, *in de dagen van Uzzia, de koning van Juda, en*

in de dagen van Jerobeam, zoon van Joas, de koning van Israël, twee jaren vóór de aardbeving'.

Amos 7:10: 'Toen zond Amasja, de priester van Bethel, *tot Jerobeam, de koning van Israël (deze boodschap)*'.

De mededeling 'twee jaren vóór de aardbeving' suggereert een tamelijk precieze datering. Het wijst bovendien op de korte duur van het optreden van Amos. In het boek komt de aardbeving nog terug, als aangezegd oordeel over begaan onrecht. Dat betekent dat zijn optreden twee jaar of minder zou hebben geduurd. Wanneer men dit vergelijkt met het optreden van de profeet Jesaja, dat zich uitstrekt over meerdere decennia, dan wordt het verschil in karakter van beide boeken snel duidelijk.

Echter, van een belangrijke aardbeving in deze periode van de geschiedenis van Israël (8^e eeuw v. Chr.) is niets bekend. Het enige houvast voor een nadere datering van het optreden van Amos biedt de vermelding van de namen van de beide koningen. De eerst koning die genoemd wordt, is 'Jerobeam, zoon van Joas, koning van Israël'. Israël slaat in dit verband op het Noordrijk. De toevoeging 'zoon van Joas' betekent dat het hier gaat om koning Jerobeam II, ter onderscheiding van Jerobeam I, de zoon van Nebat (2 Kon 12:2). Jerobeam II regeerde ongeveer van 786-746 vóór Chr., gedurende een periode van 40 jaar. Zijn regering viel gedeeltelijk samen met die van koning Uzzia van Juda (het Zuidrijk), die ook wel koning Azarja wordt genoemd. Hij regeerde van 772-734 vóór Chr. Van deze koning is echter bekend dat hij aan melaatsheid leed, en reeds in 756 moest zijn zoon Jotam als coregent van zijn vader optreden (zie 2 Kon 15:5). Deze Jotam wordt in het opschrift niet genoemd, en daarom kunnen we er van uitgaan dat de uitgevers van het boekje het optreden van Amos dateren tussen 772 en 756 v. Chr., dat wil zeggen in eerste helft van de 8^e eeuw v. Chr.

Er is wel gesuggereerd dat Amos in de late periode van deze koningen optrad, omdat zijn teksten een tijd van welvaart en rijkdom bij de hogere klasse veronderstellen. De late periode van deze koningen zou gekenmerkt worden door een grote mate van rust en welvaart. Recente opgravingen bevestigen wel de uitbouw van Israël tot een monu-

mentale staat in de 8^e eeuw, maar tegelijkertijd laten ze zien dat de economische achteruitgang reeds in de 9^e eeuw v. Chr. begon. De sociaal-economische kritiek van Amos moet daarom niet zozeer gezien worden tegen de achtergrond van de steeds rijker wordende rijken ten koste van de armen, maar tegen de achtergrond van een economische achteruitgang, die het zwaarst drukte op de armen in de samenleving. De wortels van de economische achteruitgang moeten gezocht worden in het ontstaan van Israël tot een koninkrijk, rond het jaar 1000 v. Chr. Nog geen honderd jaar later wordt dit rijk opgedeeld in twee delen: het Noordrijk en het Zuidrijk. In een centraal geregeerd land, met een grote hofhouding, zijn flinke belastingen noodzakelijk, deze moesten in natura worden opgebracht (o.a. grondbezit). Daarnaast speelt zich in deze periode een sterke bevolkingsgroei af, waardoor het grondbezit over meerdere kinderen verdeeld moest worden. Beide aspecten (belasting in natura; erfdeling) hebben tot steeds groter wordende armoede geleid, met name onder de boerenbevolking.

3. De persoon van de profeet

Over de persoon van Amos zelf komen we niet zo veel te weten. Uit het opschrift (Amos 1:1) blijkt dat hij uit Tekoa afkomstig is, een stad 17 kilometer ten zuiden van Jeruzalem. Hij was dus iemand die uit het zuidelijk rijk Juda afkomstig was, maar in het noordelijk rijk Efraïm, of Israël, optrad, in het bijzonder in de hoofdstad Samaria, maar waarschijnlijk ook in het rijksheiligdom in Beth-El.

Amos wordt in verband gebracht met de schapenfokkerij. In Amos 7:15 staat dat JHWH hem heeft weggenomen van achter het 'kleinvee'. In het opschrift (Amos 1:1) staat dat hij een 'schapenfokker' was. Het heeft er alle schijn van dat we beide aanduidingen niet helemaal letterlijk hoeven nemen. In het eerste geval ('JHWH heeft mij weggenomen van achter de schapen vandaan') lijken we te maken te hebben met een verwijzing naar de roeping van David in 2 Sam 7:8 ('Zeg daarom aan mijn dienaar David: Zo spreekt JHWH der heerscharen: Ik heb u uit de steppe gehaald, achter de schapen vandaan ...'). In dit opzicht is vooral het doel van de roeping van David belangrijk. Hij is achter de schapen vandaan gehaald 'om vorst te zijn over mijn volk Israël'.

De roeping van Amos wordt in verband gebracht met zijn functie redder en bevrijder van het volk Israël te zijn. In het tweede geval (Amos als schapenfokker) moet men zich realiseren dat deze aanduiding een soort eretitel voor een aanzienlijk persoon is, een sjeik. Daarnaast wordt hij in Amos 7:14 nog een 'koeherder' genoemd, en een 'kweker van moerbijvigen'. Al deze aanduidingen veronderstellen een zekere welstand. Het zou er op kunnen wijzen dat Amos door zijn welstand een grote mate van zelfstandigheid en onafhankelijkheid bezit, waardoor hij ook in staat is zich zo vrij te uiten, zoals hij doet.

Het autobiografische gedeelte (Amos 7:10-17) functioneert in het boek vooral als fundering van de in Amos 7:9 aangekondigde vernietiging van de heiligdommen ('De heiligdommen van Izaäk worden verwoest, de heiligdommen van Israël worden in puin gelegd, en tegen het huis van Jerobeam keer ik mij met het zwaard'). De oorzaak is dat in deze heilige plaatsen niet alleen het woord van JHWH niet verder gegeven wordt, maar dat zij het tevens proberen te verhinderen.

Amos 7:10-17

10a	Toen zond Amazia, de priester van Bethel, tot Jerobeam koning van Israël, zeggend:
10b	'Amos zweert samen tegen jou, midden in het huis van Israël,
10c	het land kan niet verdragen al zijn woorden.
11a	Want zo heeft Amos gezegd:
b	"Met het zwaard zal Jerobeam sterven,
c	en Israël zal zeker in ballingschap gevoerd worden,
d	weg van zijn akkerbodem".'
12a	Toen zei Amazia tot Amos:
12b	'Ziener, ga, vlucht voor jezelf naar het land Jehuda,
12c	en eet daar brood,
12d	en daar kun je profeteren.
13a	Maar in Bethel kan niet langer nog geprofeteerd worden,
13b	want een koninklijk heiligdom is het,
13c	en een huis van het koninkrijk.'
14a	Toen antwoordde Amos,
14b	en hij zei tot Amazia:

14c	'Ik ben geen profeet,
14d	en ik ben geen profetenzoon.
14e	Voorwaar, ik ben een koeherder,
14f	en een kweker van moerbijvijgen.
15a	JHWH heeft mij weggenomen
15b	van achter het vee,
15c	en JHWH zei tot mij:
15d	"Ga, profeteert tot mijn volk, Israël!"
16a	En nu, hoort het woord van JHWH!
16b	Jij zegt:
16c	"Profeteert niet tegen Israël,
16d	en laat het druipen tegen het huis van Israël."
17a	Daarom zo zegt JHWH:
17b	'Jouw vrouw zal in de stad hoereren,
17c	en jouw zonen en jouw dochters zullen door het zwaard sterven,
17d	en jouw akkerbodem zal door het meetsnoer verdeeld worden,
17e	en jij zal sterven op de onreine akkerbodem,
17f	en Israël zal zeker in ballingschap gaan,
17g	weg van zijn akkerbodem".

Met betrekking tot de identiteit van Amos, is met name de goddelijke legitimatie in v. 14-15 interessant. Het Hebreeuws is niet zo gemakkelijk te interpreteren. We hebben te maken met drie zinnen die in de Hebreeuwse tekst geen werkwoord hebben, en die zowel met een tegenwoordige tijd als een verleden tijd vertaald kunnen worden:

14c 'Ik ben / was geen profeet'

14d 'en ik ben / was geen profetenzoon'

14e: 'Voorwaar, ik ben / was een koeherder en een kweker van moerbijvijgen'.

Indien men de zinnen in de verleden tijd vertaalt, dan is er sprake van een soort roepingbericht. Dat betekent dat hij nu wel profeet is, en dat hij zijn beroep van runderherder en moerbijvijgenkweker heeft opgezegd: Ik was geen profeet, geen profetenzoon, maar koeherder en kweker van moerbijvijgen, maar JHWH heeft mij daarachter vandaan gehaald, en nu ben ik wel profeet. Indien men de zinnen in de tegenwoordige tijd vertaalt, dan ontkent Amos zijn profetische activiteit niet, maar weerlegt hij

dat hij tot een professioneel profetengilde behoort. Hij wordt direct door JHWH geroepen om te profeteren en is daar niet voor opgeleid.

De tweede optie lijkt me het meest waarschijnlijk, omdat Amos door Amazia ervan wordt beschuldigd een professionele profeet te zijn, die wordt betaald voor zijn activiteiten. Het is voor Amos, die geen professionele profeet is, onmogelijk om weerstand te bieden aan de roep van JHWH. In en door Amos spreekt de brullende leeuw van JHWH en Amos kan daar geen weerstand tegen bieden: 'De leeuw heeft gebruld, wie zou niet vrezen? De heer JHWH heeft gesproken, wie zou niet profeteren?' (Amos 3:8). JHWH wordt reeds aan het begin van het boek voorgesteld als een bulderende leeuw: 'En hij [=Amos] zei: JHWH brult [als een leeuw] uit Zion, en uit Jerusalem geeft hij zijn stem, dat de weiden van de herders verdrogen, en het hoofd van de Kannel verdort' (Amos 1:2). Het feit dat hij geen professionele profeet zou zijn, maar direct geroepen wordt door God, past ook goed bij de eerdere observaties dat Amos een redelijk zelfstandig, onafhankelijk persoon was, voor zijn brood niet afhankelijk van broodheren ('wiens woord men spreekt, diens taal men spreekt').

4. De profetieën tegen de volken (Amos 1:3-2:16)

De profetie van Amos tegen het Noordrijk Israël maakt deel uit van een serie van acht profetieën, die alle op vergelijkbare wijze zijn vormgegeven. Ze zijn gericht tegen verschillende volkeren:

- Damaskus (Amos 1:3-5)
- Gaza (Amos 1:6-8)
- Tyrus (Amos 1:9-10)
- Edom (Amos 1:11-12)
- de zonen van Ammon (Am 1:13-15)
- Moab (Amos 2:1-3)
- Juda (Amos 2:4-5)
- Israël (Amos 2:6-16).

In de eerste drie orakels worden *de steden* gespecificeerd. Het zijn de hoofdsteden (Damaskus, Gaza, Tyrus) die hun volken symboliseren (Aram, Philistijnen, Phoeniciërs). Deze drie gebieden liggen hoofdzakelijk in het noorden (Aram - Tyrus) en in het westen (Gaza). De gebieden zijn het meest kwetsbaar

wanneer vijandelijke legers vanuit het noorden en oosten (van bijv. Assyrië) zouden optrekken naar het westen en zuiden.

In de volgende vier orakels worden de volken zelf geïdentificeerd (Edom; Ammon; Moab; Juda). Deze liggen, met uitzondering van Juda, allen ten oosten van de rivier de Jordaan. Het moge duidelijk zijn dat Edom, Ammon en Moab vaak met elkaar geassocieerd worden in bijbelse tradities. Het zijn de broedervolken van Israël. Het zuidrijk Juda, dat de rij sluit, staat natuurlijk het dichtst bij Israël.

Het is moeilijk precies te achterhalen welke bedoeling de profeet voor ogen heeft gehad met zijn opsomming van deze volken. Sommigen denken dat hij een politieke en militaire realiteit voor ogen heeft gehad, bijvoorbeeld een imperialistische expansie van Assyrie, of van Egypte, of van beide grootmachten tegelijkertijd. Het in hoge mate formulaire karakter van de profetieën maakt het, in mijn ogen, onwaarschijnlijk dat de tekst de bedoeling heeft een werkelijke historische situatie te schetsen. De gehele toespraak is opgebouwd volgens literaire lijnen.

4.1 De opbouw van de profetieën in Amos 1:3-2:5

De orakels zijn opgebouwd volgens een vast stramien. Men kan vijf elementen onderscheiden, waarvan de meeste in alle orakels terugkomen.

1. Inleiding (bodeformule: 'Zo zegt JHWH': Amos 1:3, 6, 9, 11,13; 2:1, 4). 2. Onherroepelijkheidsclausule (getallenformule: 'om drie ... ja om vier': Amos 1:3, 6, 9, 11,13; 2:1, 4). 3. Beschuldiging (aanklacht), ingeleid door 'om...' gevolgd door het hele werkwoord (Amos 1:3, 6, 9, 11,13; 2:1, 4) 4. Oordeelsaankondiging: 'Ik zal vuur zenden...' (Amos 1:4-5; 7-8; 10; 12; 14-15; 2:2-3; 5) 5. Afsluitende formule (colofon): 'zegt JHWH' (1:5, 8, 15; 2:3)

Deze vijf elementen vormen de basisstructuur van de eerste twee hoofdstukken van Amos. Het valt echter op dat niet alle orakels in Amos 1:2-2:5 alle elementen hebben. Daarnaast is het zo dat in de

overeenkomende structuurelementen onderling verschillen zitten.

Alle orakels kennen de elementen 1, 2, 3, 4. Alleen element 5 (de afsluitende formule) ontbreekt in een aantal orakels (in Amos 1:9-10, 11-12; 2:4-5). Op grond van dit gegeven krijgen we twee groepen van orakels:

serie A: Amos 1:3-5, 6-8, 13-15; 2:1-3 (de afsluitende formule ['zegt JHWH'] is aanwezig)

serie B: Amos 1:9-10, 11-12; 2:4-5 (de afsluitende formule ['zegt JHWH'] ontbreekt).

Het eerste en het tweede element (inleiding en onherroepelijkheidsclausule) is in alle teksten volkomen identiek. Bij het derde element (de beschuldiging) en het vierde element (oordeelsaankondiging) is dat echter niet zo. De verschillen in dit opzicht lijken de indeling in een serie A en B te bevestigen.

Het vierde element (de oordeelsaankondiging) is in serie B korter dan in serie A. Alleen het gemeenschappelijke element is daar opgenomen ('Ik zal vuur zenden ... en het zal verteren'). In serie A wordt na dit gemeenschappelijke element nog iets specifiek toegevoegd. De oordeelsaankondiging bestaat zo uit de volgende onderdelen:

A. Gemeenschappelijk element: ('Ik zal vuur zenden in het zal verteren de paleizen van': alle teksten)

B. Uitgewerkt element (alleen in serie A)

a. gezagsdrager (Amos 1:5c, 8b, 15ab; 2:3ab)

specifiek element (Amos 1:5ab,d, 8a, cd, 14cd; 2:2cd)

Het derde element (de beschuldiging) is daarentegen in serie B verder uitgewerkt dan in serie A, in die zin dat er meer beschuldigingen worden vermeld. De beschuldiging, volgend op 'om...' en een infinitief, bestaat in serie A uit een korte beschuldiging, in proza, die meestal militair van karakter is (dorsen met ijzeren sleden; openrijten van de zwangeren). In groep B is de beschuldiging uitgebreider, in poëzie gesteld, en in het algemeen theologischer (broederbond, erbarmen vernietigen, voor eeuwig bewaren van de gramschap e.d.).

Op grond van deze structuurvergelijking kunnen we constateren dat het accent in de orakels van serie B vooral ligt op de

beschuldiging, en in de orakels van serie A op de oordeelsaankondiging.

De opbouw van de profetieën (inleiding, getalsformule, beschuldiging, oordeelsaankondiging, slotformule) is een typische vorm van het profetisch spreken. Met name de vroege schriftprofeten uit de 8e en 7e eeuw v. Chr. uitten zich op een dergelijke manier. De elementen 'beschuldiging' en 'oordeelsaankondiging' vormen daarbij de kern van het profetische spreken. Eén van de vragen die ik later nog aan de orde zal stellen is die naar de verhouding van beide elementen. Staat de aanzegging van het oordeel voorop, zou dat vast staan, en wordt de beschuldiging er uit pastorale motieven bijgegeven? Of gaat het vooral om de beschuldiging, en doet dat oordeel er eigenlijk niet zozeer toe. In dat geval zou de intentie zijn: een waarschuwing voor de gevolgen van iemands daden en een oproep tot omkeer. Of gaat het om een soort innerlijke samenhang: de situatie in het heden van onrecht brengt onlosmakelijk, natuur noodzakelijk, de ondergang met zich mee?

4.2. De opbouw van Amos 2:6-16 in vergelijking met de orakels in Amos 1:3-2:5

De tekst van Amos 2:6-16, de profetie gericht tegen het noordrijk Israël, heeft een structuur die vergelijkbaar is met de structuur in de orakels in Amos 1:3-2:5.

1.	Inleiding (bodeformule: Amos 2:6a)
2.	Onherroepelijkheidsclausule (getallenformule: Amos 2:6bc)
3.	Beschuldiging (aanklacht: Amos 2:6d-8)
4.	Intermezzo (Amos 2:9-11), gevolgd door beschuldiging (Amos 2:12)
5.	Oordeelsaankondiging (Amos 2:13-16b)
6.	Afsluitende formule (Amos 2:16c)

De structuur van Amos 2:6-16 vertoont sterke overeenkomsten met die van Amos 1:3-2:5. Toch zijn er een aantal belangrijke verschillen. Het meest in het oog springend is het stuk dat tussen de beschuldiging en de oordeelsaankondiging is gevoegd, en dat ik hier het 'intermezzo' noem (Amos 2:9-12). Het bestaat uit twee gedeelten: de heilsgeschiedenis (Amos 2:9-11) en een nieuwe beschuldiging (Amos 2:12) die door middel van een

chiasme is verbonden met Amos 2:9-11. De functie van het intermezzo lijkt te zijn het verscherpen van de beschuldiging. Ondanks de bijzondere positie die Israël heeft, overkomt het dit. Door die bijzondere positie zal het ook extra gestraft worden. Verder is het opvallend dat de beschuldigingen in Amos 2:6-16 uitgebreider in aantal zijn. Amos 2:6-8 vermeldt zeven beschuldigingen. Daarnaast ontbreekt bij de oordeelsaankondiging een gemeenschappelijk element met Amos 1:3-2:5.

Ik geef hier de tekst van Amos 2:6-16 in Nederlandse vertaling weer, omdat we op deze tekst nu nader zullen ingaan.

Amos 2:6-16

6a	Zo zegt JHWH:
6b	Om drie overtredingen van Israël,
6c	ja om vier, zal ik het niet afkeren;
6d	Om hun verkopen voor geld de rechtvaardige,
6e	de behoeftige omwille van een paar sandalen.
7a	Zij treden (op het stof der aarde) naar het hoofd van de arme,
7b	en de weg van de weerlozen buigen zij om.
7c	En een man en zijn vader gaan naar het meisje,
7d	om mijn heilige naam te ontwijden.
8a	En op verpande gewaden strekken zij zich uit
8b	naast elk altaar,
8c	en wijn van beboeten drinken zij,
8d	in het huis van hun god.
9a	Toch ben ik het die verdelgde voor hen de Amoriet,
9b	als de hoogte van de ceder was zijn hoogte,
9c	en sterk was hij als de eik.
9d	Ja, ik verdelgde zijn vrucht van boven
9e	en zijn wortels beneden.
10a	Ik ben het toch die u deed uittrekken uit het land Egypte,
10b	en ik deed u gaan, in de woestijn, veertig jaren
10c	om het land van de Ammoriëten te beërven.
11a	En ik deed er opstaan uit uw zonen

	tot profeten
11b	en uit uw jongelingen tot <i>nazirim</i> .
11c	Is dat soms niet zo, zonen van Israël? luit het woord van JHWH.
12a	Maar u geeft de <i>nazirim</i> wijn te drinken
12b	en u gebiedt de profeten, zeggende: profeteert niet.
13a	Zie, ik maak dat het onder u zal kraken,
13b	als het gekraak van de wagen,
13c	die gevuld is met garven.
14a	En verloren gaat de toevlucht voor de lichte,
14b	en de sterke versterkt niet zijn kracht,
14c	en de held redt niet zijn ziel.
15a	En die de boog pakt blijft niet staan,
15b	en de lichtvoetige redt het niet,
15c	ook de paardrijder redt niet zijn ziel.
16a	En de sterkste van hart onder de helden,
16b	naakt vlucht hij, op die dag
16c	luit het woord van JHWH.

Het grootste gedeelte van het boek Amos is gesteld in poëzie. Eén van de meest in het oog springende kenmerken van de Hebreeuwse poëzie is het zogenaamde parallelisme. Dat wil zeggen dat een versregel in het algemeen bestaat uit twee delen (soms drie), die elkaar min of meer herhalen, of iets zeggen dat vergelijkbaar is. Soms komt het ook voor dat een versregel wel uit twee delen bestaat, maar die elkaar niet herhalen, maar aanvullen. De versregel als geheel loopt dan parallel met een andere versregel, en herhalen de versregels als geheel elkaar. De Hebreeuwse dichtkunst wordt zo gekenmerkt door balans, door evenwicht. In de bovenstaande tekst heb ik iedere versregel zo proberen weer te geven dat het eerste deel ervan aan het begin van de kantlijn begint (bijv. Amos 2:6d), terwijl het tweede deel van de versregel inspringt (bijv. Amos 2:6e). In enkele gevallen bestaat een versregel uit drie delen (bijv. Amos 2:9abc), waarbij ik het derde deel van de versregel nog verder laat

inspringen. De aanduiding 'versregel' moet niet verward worden met de aanduiding 'vers'. Eén 'vers' (bijv. Amos 2:7 = vers 7) kan bestaan uit meerdere 'versregels' (bijv. vers 7 bestaat uit twee versregels: 7ab en 7cd).

5. De beschuldiging (Amos 2:6d-8)

Ik beperk mij nu verder tot de beschuldiging van Amos tegen het Noordrijk Israël. Deze bestaat in concreto uit zeven beschuldigingen, die vervat zijn in vijf versregels. In de eerste versregel (Amos 2:6de) staat regel 6d dus parallel met regel 6e (de rechtvaardige // de behoeftige; voor geld // omwille van een paar sandalen; 'om hun verkopen' staat alleen in de eerste regel, maar wordt verondersteld in de tweede). In de tweede versregel (Amos 2:7ab) staat regel 7a dus parallel met regel 7b (zij treden // zij buigen om; het hoofd van de arme // de weg van de weerloze). In de vierde (Amos 2:8ab) en vijfde versregel (Amos 2:8cd) is sprake van zogenaamd extern parallelisme. Hier staan beide versregels *met elkaar* parallel, waarbij regel 8a parallel staat met 8c (zich uitstrekken // zij drinken; verpande gewaden // wijn van beboeten), en regel 8b met regel 8d (elk altaar // huis van hun god). Hoogstwaarschijnlijk mag bij dit extern parallelisme van de vierde en de vijfde versregel ook de derde (Amos 2:7cd) betrokken worden, waarbij regel 7c parallel staat met regel 8a en regel 8c, terwijl regel 7d op een lijn staat met regel 8b en 8d.

Een eerste conclusie die we hier uit mogen trekken is, dat de dichter binnen de beschuldigingen een zeker onderscheid in vorm maakt tussen de eerste twee versregels (Amos 2:6d-7b) en de laatste drie (Amos 2:7c-8d). Dit onderscheid wordt bevestigd door de inhoud. In het eerste gedeelte gaat het vooral om sociaal-economische overtredingen, terwijl het in het tweede gedeelte om cultisch toegespitste overtredingen gaat.

5.1. Amos 2:6de

Ik zal me bij iedere beschuldiging de vraag stellen wat Amos nu eigenlijk zegt. Wat is nu de pointe van zijn beschuldiging? Welke situatie heeft Amos voor ogen? Waarvan wordt Israël beschuldigd? De woorden van de profeet lijken, vooral in de moderne vertalingen, gemakkelijk te verstaan, maar bij nader inzien is het toch vrij lastig ze te interpreteren.

2:6d Om hun verkopen voor geld de
rechtvaardige
2:6e en de behoeftige omwille van een
paar sandalen

Wat zegt Amos hier precies? Mogen ze iemand niet *voor geld* verkopen? Dat wil zeggen zou men hem zonder geld wel mogen verkopen? Met andere woorden gaat het hier om *de prijs*? Of betekent de uitdrukking 'verkopen voor geld' misschien iets anders? Je zou je ook kunnen afvragen of de nadruk op *de rechtvaardige* ligt. Mogen ze een rechtvaardig mens niet verkopen? Met andere woorden: zou je misschien wel een ander mens mogen verkopen? De vraag is dan: wat is een rechtvaardige dan? Is dat een ethische categorie of gaat het meer algemeen om een onschuldig mens? Of zou het hier gaan om een kwestie van *diefstal of schuld*? In Amos 2:6e lijkt die mogelijkheid in ieder geval open te staan: *omwille* van een paar sandalen wordt iemand verkocht. Dat wil zeggen, omdat iemand een paar sandalen heeft gestolen, of niet (of nog niet) heeft betaald, wordt deze mens in schuldsavernij gevoerd. Misschien is dat ook in Amos 2:6d het geval: Wanneer je vertaalt: 'vanwege geld (in parallelie met 'omwille van') wordt de rechtvaardige verkocht' dan dringt zich ook daar de kwestie van de *schuld* op. Ten slotte, je kunt je ook nog afvragen of men de uitspraak van Amos wel letterlijk moet verstaan. Zou het hier niet veeleer gaan om een metaforische wijze van spreken?

De aard van het parallelisme

Het lijkt er dus op dat we deze zin in drie richtingen zouden kunnen interpreteren. Het is ofwel een kwestie van *prijs*, ofwel van *schuld* ofwel van het *soort persoon* (rechtvaardig of niet). Daar komt dan nog de vraag bij of in beide delen van de versregel precies hetzelfde wordt gezegd of dat ze elkaar veeleer aanvullen.

Dit noodzaakt ons de aard van het parallelisme tussen v. 6d en v. 6e nader te beschouwen. Het lijkt voor de hand te liggen dat beide delen van de versregel een *synoniem* parallelisme vormen, waarbij 'voor geld' parallel staat met 'omwille van een paar sandalen', en 'de rechtvaardige' staat met 'de

behoefte'. Zoals gezegd komt 'om hun verkopen' alleen in v. 6d voor, maar wordt ook in v. 6e verondersteld. Het lijkt er op alsof in beide delen het zelfde wordt gezegd, maar ik houd het niet voor onmogelijk dat beide delen elkaar aanvullen.

De uitdrukking 'voor geld', dat we ook kunnen vertalen met 'voor zilver' komt buiten Amos 2:6 nog 27x voor in OT (zie: Gen 13:2 23:9; (Ex 31:14; 35:32); Deut 2:6, 28; 14:25; 21:14; loz 22:8; 2 Sam 24:24; 1 Kon 21:6, 15; Jes 43:24; 52:3; Jer 32:25, 44; Arnos 8:6; Micha 3:11; Ps 68:14; 105:37; Klg 5:4; Daniël 11:38; Ezra 1:4; 1 Kron 21:22, 24; 2 Kron 2:6, 13). In bijna al deze teksten wordt de uitdrukking 'voor geld' gebruikt als prijsopgave. Ik geef slechts één voorbeeld. In Gen 23:9 zoekt Abraham een stuk grond dat als graf kan dienen voor Sara, en hij laat dan aan Efron vragen: 'dringt er bij hem op aan dat hij mij de spelonk van Machpela geve hij geve mij die *voor de volle prijs* tot een eigen grafstede onder u'. Wanneer 'voor geld / zilver' niet als prijsopgave wordt gebruikt, is het in ieder geval géén opgave van een oorzaak, maar geeft het bijvoorbeeld het materiaal aan: 'met zilver bedekt'.

De uitdrukking 'verkopen voor' komt buiten Amos 2:6 nog 7x voor in het Oude Testament (Gen 37:28; Ex 22:2, in de meeste Nederlandse vertalingen aangeduid als 22:3; Lev 27:27; Jes 50:1; Deut 21:14; Joël 4:3, in de meeste Nederlandse vertalingen 3:3; cf. Gen 45:4-5; Neh 5:8). In meeste gevallen geeft de uitdrukking de prijs van iets aan. Zie bijvoorbeeld Genesis 37:28: 'Toen Midianitische mannen, kooplieden, voorbijgingen, trokken zij Jozef omhoog, haalden hem op uit de put en *verkochten Jozef voor* twintig zilverstukken aan de Ismaëlieten; en dezen brachten hem naar Egypte'. Zie ook Psalm 44:13: 'Gij hebt uw volk *verkocht voor* een spotprijs, en zijt niet rijk geworden door hun koopsom'. Soms komt de uitdrukking ook in een passieve vorm voor ('verkocht worden voor'). In Lev 27:27 gaat het daarbij wederom om een prijsopgave: 'Maar indien het van een stuk onrein vee is, dan zal men het naar de geschatte waarde loskopen en het vijfde deel daarvan erbij voelen, en indien het niet gelost wordt, dan zal het *verkocht worden naar* de geschatte waarde'. Er is echter één tekst waarin de uitdrukking niet opgevat kan worden

als prijsopgave, maar als opgave van de oorzaak, dat is Jes 50:1: 'Zo zegt JHWH-Waar toch is de scheidsbrief uwer moeder, waarmee ik haar verstoten heb? Of wie van mijn schuldeisers is het, aan wie Ik u verkocht heb? *Zie, om Uw ongerechtigheden zijt zij verkocht* en om uw overtredingen is uw moeder verstoten.

Mijn voorstel met betrekking tot Amos 2:6de is om 'voor' te interpreteren als een aanduiding van prijs: zij verkopen mensen 'voor de prijs van' geld, en niet 'vanwege' geld. Dat heeft wel tot gevolg dat Amos 2:6de samen geen synoniem parallellisme vormen, maar een synthetisch parallellisme. Immers Amos 2:6e geeft wel de oorzaak aan ('omwille van een paar sandalen'). Beide regels zetten zo hun eigen accenten.

Verkopen voor geld

Het lijkt bij Amos te gaan om de verkoop van arme lieden in de slavernij. Arme en rechtvaardige mensen worden voor geld verkocht. Om de strekking hiervan te achterhalen kan men kijken naar de andere plaatsen in het Oude Testament waar deze uitdrukking gebruikt wordt. In de Hebreeuwse Bijbel komt het woord dat Amos gebruikt voor verkopen in totaal 80x voor. In de boeken van de Pentateuch is dat 40x, en daarbij vallen de de concentraties van het begrip op in Ex 21-22 (6x), in Lev 25 (1 5x), en in Deut 15:12-14 (3x).

Het gaat in deze teksten in veel gevallen om de verkoop van een stuk bezit, een stuk grond, een huis, een dier. Een enkele keer ook over de verkoop van mensen. Dat wil zeggen dat de schuldslavernij, waarbij het er om gaat dat mensen zichzelf verkopen, of verkocht worden, in een bredere context staat van het verkopen van zaken om aan een schuld te kunnen voldoen. Het is opvallend dat het in deze teksten bijna altijd gaat om een *tijdelijke overgave*, een tijdelijke verkoop. Zie bijvoorbeeld Lev 25:25-28, waarbij de verkoop geldt totdat iemand zijn schulden kan afbetalen, kan aflossen. En als hij zijn schulden in het geheel niet kan aflossen, dan krijgt hij uiteindelijk in het jubeljaar zijn bezittingen terug. Hetzelfde geldt voor *mensen* die verkocht worden (zie Lev 25:39-55, waarbij armoede de oorzaak is; Deut 15:12, waarbij eveneens armoede de oorzaak is; Ex 21:7 (vgl. v. 2); Ex 22:1-3, waar diefstal

de oorzaak is. Ook in deze gevallen gaat het steeds om een tijdelijke verkoop.

Als oorzaak van schuld slavernij, die dus meestal tijdelijk van aard is, worden er twee genoemd: 1. *Armoede*: schulden die niet afgelost kunnen worden (Lev 25:39: 'Wanneer een broeder verarmt bij u en zich aan u verkoopt'); 2. *Diefstal*: (Ex 22:3) en iemand kan de schade niet terugbetalen (Ex 22:1-4).

Het valt bovendien op dat in geval van armoede mensen *zichzelf* verkopen (Lev 25:39; Deut 15:12), of verkocht worden door de *pater familias* (Ex 21:7). De tekst van Amos 2:6de wijkt van de genoemde teksten af in die zin dat er noch sprake is van zelfverkoop, noch van de verkoop door een *pater familias*. Ook wordt er geen termijn gesteld. Daarom zou men bij Amos 2:6d kunnen denken aan de *doorverkoop* (aan derden) van schuldslaven. Iemand die *tijdelijk* als schuldslaaf in iemands bezit is, en na zeven jaar weer vrijkomt, wordt nu door zijn tijdelijke bezitter doorverkocht. Dit lijkt een verslechtering te betekenen van de positie van de schuldslaaf. Hij komt niet meer in het zevende jaar vrij. Dat lijkt ook de betekenis te zijn van de uitdrukking verkopen 'voor geld'. In de gevallen van een tijdelijke overgave staat er niet bij 'voor geld': het lijkt meer absoluut te gaan om verkopen. Verder raakt de schuldslaaf (mogelijk) ook zijn bezit kwijt. Er zijn in de Bijbel een paar voorbeelden van een dergelijke absolute verkoop te vinden, waarbij het zelfde woord gebruikt wordt: Lev 25:42-46 (buitenlandse slaaf voor altijd verkocht); Joël 3:3-8 (doorverkoop naar ver en verwijderd land).

De 'rechtvaardige'

Het gebruik van het woord 'rechtvaardige' wijst er op dat Amos het gedrag dat hij hier naar voren brengt ziet als onrechtvaardig. Degene die hier veroordeeld wordt, is het niet waard om veroordeeld te worden. Hij heeft niets misdaan, waarmee hij zijn verkoop verdient heeft. Hij lijkt te staan tegenover de dief, die zijn verkoop aan zichzelf te danken heeft. Het begrip 'rechtvaardige' ('*saddiq*') staat in Amos 2:6 parallel met het begrip 'arme, behoeftige'. Ook de andere begrippen in v. 7ab (arme, weerloze) wijzen in deze richting. Ook Am 8:6 ('de armen kopen zij voor geld, en de behoeftige omwille van een paar sandalen'), dat deel uitmaakt van de passage 8:4-6, dat veel overeenkomsten vertoont met

Amos 2:6-8, wijst er op dat de rechtvaardige een begrip is dat uitwisselbaar is met 'arme, weerloze, machteloze'.

Het begrip 'rechtvaardige' komt in het boek Amos nog voor in Amos 5:12. Dit vers maakt deel uit van de passage Amos 5:10-12.

Amos 5:10-12

10a	Zij haten in de poort wie terechtwijst,
10b	wie ronduit spreekt,
verafschuwen ze.
11a	Daarom, omdat je de arme
graanpacht oplegt
11b	en de heffing op koren van hem
neemt:
11c	al bouwen jullie huizen van
gehouwen steen,
11d	je zult er niet in wonen:
11e	al planten jullie kostelijke
wijngaarden,
11f	je zult er niet van drinken.
12a	Ja, ik weet dat jullie misdaden vele
zijn,
12b	talrijk jullie zonden.
12c	De benauwers van de rechtvaardige,
die zwijggeld aannemen,
12d	zij buigen de behoeftigen neer in
de poort.

De structuur van het profetische spreken is ook in deze passage duidelijk te zien: een beschuldiging (10-11b; 12a-d) en een oordeelsaankondiging (11 c-f) is ook hier duidelijk te zien. Ook in deze tekst staat het verdrukken van de armen en behoeftige centraal: (zie de termen 'arme', 'rechtvaardige' en 'behoefte' in v. 11a, v. 12cd. Er is een nieuw element in deze teksten ten opzichte van ander passages, nl. *in de poort*. We moeten hierbij denken aan de rechtspraak. In de poort wordt recht gesproken. Dat recht geldt blijkbaar niet voor de armen, want er staat: 'die zwijggeld aannemen' (v. 12c), en 'die de behoeftigen buigen'!

Wat betreft de *rechtvaardige* (Amos 5:12c) is het duidelijk dat in deze tekst een verband bestaat met de rechtspraak. Er wordt immers gesproken over het aannemen van zwijggeld en over de poort. In deze tekst moet de rechtvaardige beschouwd worden als iemand die in de rechtspraak in het nauw gedreven wordt, omdat iemand de rechters met steekpenningen probeert om te kopen. In deze zin heeft 'rechtvaardige' een connotatie

van 'onschuldig', in ieder geval van 'nog niet bewezen schuld'. Tegelijkertijd wijst de parallelie met 'de behoeftige' (Amos 5:12d) er op dat de rechtvaardige waarschijnlijk tot de zwakken in de samenleving behoort. De arme zal het eerst onschuldig worden veroordeeld.

Gelet op Amos 5:10-12 zouden we misschien bij Amos 2:6 aan een figuurlijke betekenis kunnen denken en de uitdrukking 'Zij verkopen voor geld de rechtvaardige' interpreteren in de zin van: 'voor steekpenningen "verkopen zij" de onschuldige, zij buigen hem neer, plegen onrechtvaardige rechtspraak'.

'Voor een paar sandalen'

Wat is, ten slotte, de betekenis van 'voor een paar sandalen'? De meeste teksten in het Oude Testament, waar het woord 'schoen' of 'sandaal' voorkomt (in het enkelvoud in Gen 14:23; Deut 25:9, 10; 29:4; Jos 5:15; 1 Kon 2:5; Jes 20:2; Ps 60:10; 108:10; Ruth 4:7, 8; als een paar sandalen in Amos 2:6; 8:6; in het meervoud in Ex 3:5; 12:11; Jos 9:5, 13; Jes 5:26; 11:15; Ez 24:17, 23; Hooglied 7:2) lijken me voor het verstaan van Amos 2:6 (en Amos 8:6) niet zo bruikbaar. Het gaat daar om schoenen in de letterlijke zin van het woord, die je aanhebt als je wandelt, die versleten zijn als je heel lang door de woestijn hebt gelopen, die je een waardige tred kunnen geven. Andere teksten spreken over schoenen die je moet uittrekken als je op heilige grond staat (Ex 3:5), of die je moet uitdoen als teken van rouw (Ez 24:17, 23).

In een aantal teksten lijkt een *juridische connotatie* verbonden met het begrip 'schoen, sandaal'. Dit is duidelijk in Ruth 4:7-8. Zie daarnaast ook Deut 25:9, 10, waar Ruth op voortbouwt; en mogelijk ook Ps 60:10; 108:10. In deze teksten is het uittrekken van de schoen het teken dat iemand afziet van een bezit waar hij rechtswege aanspraak op kan maken. De eerste losser ziet af van zijn recht om Naomi te lossen, en haar bezit te kopen, en geeft Boaz het recht, en als symbool daarvoor trekt hij zijn schoen uit. Er zijn twee interpretatie-mogelijkheden voor deze handeling: schoen is een bewijsstuk, een bevestiging voor het bezit (v. 7), en het is een zichtbaar teken voor anderen (zoals een hamerslag, een symbolische handeling). Toegepast op de tekst op Amos zou dat betekenen dat iemand afziet van zijn bezit,

wat betekent dat hij een soort schuldverklaring ondertekent (door zijn schoen uit te trekken). Toch heb ik het gevoel dat dit niet de betekenis in de tekst van Amos 2:6e is.

Ik heb in het Oude Testament geen directe bevestiging kunnen vinden van het vermoeden dat 'een paar sandalen' in Amos 2:6 symbool staat voor 'een kleinigheid', voor slechts een paar schoenen (diefstal of schuld) wordt iemand in schuldsavernij verkocht. Wel is er een zijdelingse bevestiging. In Gen 14:23 wordt gezegd: '*Zelfs geen draad of schoenriem*, ja niets van het uwe zal ik nemen'. Hier staat schoenriem symbool voor iets heel weinigs. In één tekst buiten het Hebreeuwse Oude Testament, namelijk Jezus Sirach 46:19, wordt het woord sandaal wel in deze zin gebruikt. In deze tekst van Jezus Sirach zegt Samuël: 'Van geen sterveling heb ik enig bezit *of zelfs maar een sandaal genomen*, en niemand beschuldigde hem'. Hier staat 'sandaal' parallel met iets heel weinigs. Deze tekst refereert aan 1 Sam 12:3. Daar komt een hele opsomming voor van beschuldigingen waar Samuël verklaart niet schuldig aan te zijn. In Griekse vertaling van het Oude Testament, de Septuaginta, is het woord 'sandaal' aan de tekst toegevoegd!

Conclusie

Amos 2:6de ('Om hun verkopen voor geld de rechtvaardige en de behoeftige omwille van een paar sandalen') lijkt te gaan over het verkopen van een *onschuldig* persoon in de slavemij, en bovendien van een arme omwille van een *kleinigheid*. Het is mogelijk dat Amos de verkoop in *absolute slavernij* veroordeelt. In de praktijk van de rechtspraak is het vaak zo dat mensen *onschuldig* veroordeeld worden, en bovendien om een *kleinigheid* grote straffen krijgen opgelegd.

In zijn protest tegen de onderdrukking van de armen en het verdraaien van het recht grijpt Amos terug op de religieuze tradities van het volk. Hoewel de Schrift nog niet afgerond was, zelfs de Tora niet, zijn er toch bepaalde (oude) elementen uit de Tora, waarop Amos lijkt terug te grijpen. Men kan daarbij wijzen op het zogenaamde Verbondsboek (Ex 21-23), en op de Wetscodes (Deut 12-27). Het gaat om arme, hulpbehoevende mensen en in de traditie waarin Amos staat, wordt er de nadruk op gelegd dat deze mensen extra bescherming nodig hebben. Amos ageert waarschijn-

lijk niet op zichzelf tegen slavernij, of op het feit dat mensen verkocht worden. Wel dat die mensen om een kleinigheid verkocht worden (een paar sandalen), en mogelijk ook omdat ze in de rechtbank niet tot hun recht kunnen komen (ze hebben geen geld om om te kopen, dus geen aanzien, invloed en macht), en worden daarom onschuldig veroordeeld.

5.2 Amos 2:7ab

2:7a	Zij treden (op het stof der aarde) naar het hoofd van de arme,
2:7b	en de weg van de weerlozen buigen zij om.

Ik zal hier niet uitvoerig ingaan op het eerste deel van deze versregel, namelijk Amos 2:7a, omdat het Hebreeuws hiervan erg moeilijk te vertalen is. In de meeste Nederlandse vertalingen leest men zoals NBG: 'zij die ernaar snakken dat stof van de aarde zij op het hoofd der geringen'. Deze vertaling probeert echter het beste te maken van een Hebreeuwse tekst, die eigenlijk niet meer te lezen valt. Op basis van de oude Griekse vertaling van het Oude Testament, de Septuaginta, zou ik veeleer vertalen met 'zij treden (op het stof der aarde) naar het hoofd van de arme' (vergelijk hiermee de Willibrord-vertaling en de vertaling van Buber-Rosenzweig). Ik zie hier af van een verdere bewijsvoering.

Wel wil ik kort ingaan op het tweede deel van de versregel, namelijk het ombuigen van de weg van de weerlozen. Wat betekent de uitdrukking 'de weg (om)buigen'? Het woord 'ombuigen', dat ook vertaald kan worden met 'toewenden', 'neigen' komt 217x voor in het Oude Testament, waarvan 75x in dezelfde vorm als in Amos 2:7b. Het gaat dan meestal om het neigen (het toewenden) van het hart (bijv. Joz 4:23). Ook kan het gaan om het neigen van het oor om te luisteren (bijv. 2 Kon 19:16). Daarnaast komt het op een paar plaatsen voor in een uitdrukking die betrekking heeft op het recht. Meestal gaat het woord 'ombuigen' dan gepaard met een of andere rechtsterm (meestal 'recht'), meestal als lijdend voorwerp (zie: Ex 23:6; Deut 16:19; 24:17; 27:19; 1 Sam 8:3; Spr 17:23; Klgl 3:35), soms als omstandigheidsbepaling (Jes 29:21; Amos 5:12; Mal 3:5; Spr 18:5). De tekst van Amos 2:7a lijkt wel wat op de teksten waar we

ombuigen met 'recht' als lijdend voorwerp tegenkomen. Amos 2:7a verschild echter in die zin van deze dat er geen rechtsterminologie in voorkomt (mogelijk 'rechtvaardige' in Amos 2:6d).

Onder exegeten zijn grofweg drie verschillende opvatting over het 'ombuigen van de weg'. In de eerste opvatting betekent de 'weg' zoveel als 'rechtsweg'. Het is daarmee een variant van het elders gebruikte 'recht'. De argumentatie verloopt als volgt. De metafoor van de weg (als 'pad') wordt vaker gebruikt samen met de metafoor van het recht. Zie Spr 17:23 (de paden van het recht die gebogen worden). Vergelijk verder: Jes 26:8 ('Het pad van uw gerichten'); 40:14 (het rechte pad); Spr 2:8 (de paden van het recht). het woord 'pad' komt elders voor in parallellie met 'weg' (Gen 49:17; Ps 27:11). Gevolg is dat 'weg' in Amos 2:7b voor 'recht' gebruikt kan worden.

Hoewel het juist is dat 'pad' en 'weg' parallel gebruikt kunnen worden en tot op zekere hoogte uitwisselbaar zijn, is het probleem wel dat in de gevallen waar 'pad' betrekking heeft op het recht dit altijd vergezeld gaat van het woord 'recht'. In Amos 2:7b komen we een dergelijke term niet tegen. Er wordt niet ondubbelzinnig verwezen naar de rechtspraak. Om deze reden hebben anderen gemeend de juridische achtergrond geheel te moeten laten vallen. Dezen vatten 'weg' op als 'levenswijze' of als 'levensweg'. Amos 2:7b wil dan zeggen dat sommige mensen gehinderd worden hun levensweg te vervullen, de weg te leiden die ze willen leiden. Sommige exegeten wijzen op een groep van *anawim* (de weerlozen uit Amos 2:7b), die bekend is uit enkele late psalmen, late profetenteksten, en vooral uit de vroeg Joodse literatuur. Deze groep van *anawim*, die zichzelf zien als de uitverkorenen van JHWH, en als zodanig leven (vergelijk de gemeenschap van Qumran in de 2^e eeuw v. Chr.), zouden dan gehinderd worden in hun leefwijze. Deze opvatting lijkt me echter niet te stroken met de tijd waarin het boek Amos tot stand is gekomen.

Een derde groep exegeten vat de weg letterlijk op, in de zin dat een bepaalde groep hen (de weerlozen) van de weg terzijde drukken, ze dringen hen van de weg. Men verwijst dan naar Job 24:4 als achtergrondstekst, een tekst die meerdere parallel met Amos 2:6-8 vertoont: 'De armen dringen zij van de weg'. In de zin van Amos: de

nederige armen worden in blijkbaar smalle straatjes terzijde gedrukt als ze niet snel genoeg voor machthebbers ter zijde gaan. Probleem is dat in Job 24:4 wel een voorzetsel wordt gebruikt (van de weg afduwen).

Ten slotte, is er de gedachte geopperd dat men in Amos 2:7a de weg weliswaar letterlijk kan opvatten, maar dan niet als straat, maar als gang, als een loop: de weg van de nederige, opgevat als de gang die hij gaat, de weg die hij gaat, die buigen zij om. Het de weg, de gang, hoogstwaarschijnlijk naar de poort, de weg naar het gericht, die de nederige gaat, om zijn recht te halen. We zitten dan toch weer in de sfeer van de rechtsspraak, maar het is nu niet zozeer de 'weg van het recht' zelf die gebogen wordt, maar de weg naar de rechtsplaats toe. Probleem hierbij blijft natuurlijk dat Amos verder geen specificatie geeft van de weg die hij voor ogen heeft.

5.3 Amos 2:7cd

2:7c	En een man en zijn vader gaan naar het meisje,
2:7d	om mijn heilige naam te ontwijken.

De tekst van Amos 2:7e lijkt eenvoudiger te interpreteren dan deze in werkelijkheid is. Een man gaat met zijn vader naar het meisje. Naar welke overtreding verwijst de tekst echter in dit vers? Waarvan worden de lieden van het Noordrijk beschuldigd? Gaat het er om dat men naar een *na'ara*, een meisje, toegaat? En welke connotatie heeft dit begrip dan, een jonge dochter of publieke vrouw, eventueel een tempelprostituée? Of gaat het er om dat men naar *hetzelfde* meisje toegaat. De tekst zelf maakt niet duidelijk of de overtreding bestaat in de identiteit van het meisje, of in de activiteit van de mannen. Men moet zich daarom afvragen wat precies het betekenisveld is van het begrip *na'ara*, meisje. Verder zou men er achter moeten komen wat de betekenis is van het 'gaan naar'. Ten slotte is de vraag of er iets gezocht moet worden achter de mededeling 'een man en zijn vader'.

De term *na'ara* komt vrij vaak voor in het OT (61x), waarbij men een bundeling van de termen ziet in een relatief klein aantal teksten: Deuteronomium 22 (13x), Ester 2 (10x), Genesis 24 (6x), Richteren 19 (6x) en Ruth 2

(5x). Een bestudering van deze teksten leert ons dat er twee betekenisvelden van het begrip 'meisje' zijn. Het gaat in de eerste plaats om een *jong, huwbaar meisje* (zie Gen 24: 14, 16, 28, 55, 57; Gen 34:3 (2x), 12; Deut 22:13-30; Richt 19:3-9; Ruth 2; Ester 2). Een meisje, schoon van uiterlijk, staat op het punt te gaan trouwen of is huwbaar (Ruth), is net bijvrouw geworden, of er wordt gezegd dat ze nog maagd is (Richt 21:12). In de tweede plaats komt dit begrip soms voor in de betekenis: *dienstmaagd, slavin, dienaar* (zie Gen 24:61; Ex 2:5; 1 Sam 25:42; Ruth 2:8, 22, 23; 3:2; Ester 2:9; 4:4, 16; vgl. Spr 9:3; 27:27). In deze betekenis verschijnt het begrip altijd in het meervoud.

Het is opvallend dat de term *na'ara* niet voorkomt in de betekenis van een hoer of (tempel)prostituée. Nader onderzoek leert dat in dat geval een ander woord gebruikt wordt *qedesja*: zie Gen 38:21 (2x), 22; Deut 23:18; 1 Kon 14:24; 15:12; 22:47; 2 Kon 23:7; Hos 4:14; Job 36:14). In de meeste teksten wordt de prostituée ook direct in verband gebracht met cultische plaatsen. Voor de interpretatie van de tekst van Amos 2:7cd betekent dit dat het onwaarschijnlijk is dat Amos een praktijk op het oog heeft, waarbij de vader en zijn zoon naar een tempelprostituée toegaan, hoewel verschillende moderne vertalingen ons dat willen doen geloven.

De vraag is in welke betekenis Amos 'meisje' gebruikt. Gaat het hem om een jong huwbaar meisje, of om een slavin, een dienaar? Gezien de context, waarin gesproken wordt over sociaal – economische onderdrukking van de arme, en weerloze, lijkt de tweede betekenis voor de hand te liggen. Wel is het zo dat in het Oude Testament, het begrip in deze tweede betekenis veel minder vaak voorkomt dan in de eerste, en bovendien komt het dan altijd in het meervoud voor. Ten slotte is het zo dat in het Hebreeuws andere begrippen gebruikt worden om 'slavin' mee aan te geven.

Voor welke van beide betekenissen men ook kiest, de tekst blijft onduidelijk, zolang men niet weet wat de handeling van de man en de vader nu precies inhoudt. Wat houdt de beschuldiging dat zij naar het meisje gaan, nu in?

Het werkwoord 'gaan' (*halak*), dat Amos hier gebruikt, komt 1547x voor in het Oude Testament en heeft een vrij algemene

betekenis. Er zijn verschillende werkwoorden die wat betreft de betekenis verwant zijn. Men denke aan 'lopen', 'komen'; 'binnengaan', 'uitgaan', 'omhoog gaan'. 'Gaan' is algemener in betekenis dan de andere genoemde werkwoorden, maar komt wel in parallelle met en in plaats van deze werkwoorden voor. In verschillende teksten staat 'gaan' parallel met het werk 'komen' of 'binnengaan' (Hebreeuws: *bo*): Num 23:37-38; Richt 4:22. Nu is het bekend dat 'komen tot' of 'binnengaan in' de connotatie heeft van het hebben van seksuele gemeenschap (zie bijv. Gen 16:2; 30:3; 38:8; 2 Sam 16:21). Omdat 'gaan' soms in parallelle voorkomt met 'komen; binnengaan' zou men kunnen denken dat ook dit betekenisveld van 'komen; binnengaan', namelijk het hebben van seksuele gemeenschap, ook van toepassing zou zijn op het werkwoord 'gaan'. Door de toevoeging 'naar het meisje' ligt een dergelijke gedachte ook wel voor de hand, maar ik heb geen andere teksten kunnen vinden waar 'gaan' op een dergelijke manier gebruikt wordt. 'Gaan naar' komt alleen voor in Gen 12:1; Richt 1:10 en Amos 2:7. Toch zeggen bijna alle commentaren dat het 'gaan naar' in Amos 2:7, de connotatie heeft van seksuele gemeenschap.

Wanneer we er voor het moment van uitgaan dat deze opvatting juist is, dan heeft de beschuldiging van Amos betrekking op het hebben van seksuele gemeenschap met het meisje. Maar wat is dan precies zijn beschuldiging? Het hebben van gemeenschap van een man met een meisje is op zichzelf geen overtreding. Daar wordt op vele plaatsen in het Oude Testament op een niet beschuldigende wijze over gesproken. Is de pointe dan misschien dat de man en zijn vader met *hetzelfde* meisje gemeenschap hebben. Verschillende hedendaagse vertalingen voegen dit woordje toe. En wanneer dat meisje dan opgevat wordt als een slavin, een weerloze, staat zij op één lijn met de arme, met de nederige, de rechtvaardige. Zij wordt uitgebuit, en wel door meerderen binnen een familie (man en zijn vader).

Men kan zich ook afvragen of de volgorde van de formulering 'een man en zijn vader' van belang is. In dat verband zouden de wetten die verband houden met de seksuele omgang, zoals we die vinden in Lev 18 en 20, er bij betrokken kunnen worden. Men treft hier onder andere het verbod dat een zoon met de

vrouw van zijn vader gemeenschap heeft en omgekeerd (zie Lev 18:8, 15; 20:11, 12; vgl. Deut 23:1; 27:20). In deze wetten treft men overigens geen verbod aan dat de vader en zijn zoon met *hetzelfde* meisje gemeenschap hebben. Het zou ook kunnen zijn dat Amos hier de wet van Exodus 21:7-11 op het oog heeft, waar gesproken wordt over een meisje, in die tekst 'slavin' genoemd, dat in de schuldslavemij verkocht is. In deze wet wordt onder meer bepaald dat de heer haar of voor zichzelf, of voor zijn zoon kan bestemmen, maar niet voor beiden gelijk. Wel is het zo dat er in Exod 21:9 nog een addertje onder het gras zit. Wat is de betekenis van 'doen naar het recht van de dochters'? Betekent dit dat de vader het meisje als zijn eigen dochter moet beschouwen? Volgens verschillende exegeten, echter, is hier sprake van de *ius primae noctis*, de wet van de eerste nacht. Een wet die zelf in West-Europa tot diep in de Middeleeuwen op verschillende plaatsen schijnt te zijn toegepast, houdt in dat de vrouw van de zoon, in de eerste huwelijksnacht voor de vader is, daarna pas voor de zoon. Daarna is de vrouw het exclusieve bezit van de zoon. In de tekst van Exodus gaat het om een slavin, die fungeert als een soort bijvrouw. Als bij Amos de volgorde van de vader en de zoon wordt omgedraaid (namelijk: 'een man en zijn vader') dan zou dat kunnen betekenen met een slavin alles gedaan kan worden, dat de wet, die de slavin bescherming kan bieden, met voeten vertreden wordt.

Omdat ik de interpretatie van Amos 2:7cd moeilijk blijf vinden, breng ik tot slot nog een interessante interpretatie van de exegeet Barstad voor het voetlicht. Hij wijst een sociaal-sexuele interpretatie van Amos 2:7cd af. Het gaat hier, volgens hem, niet om sexuele gemeenschap, omdat in het Oude Testament 'gaan naar' nooit in die betekenis voorkomt. Hij stelt voor om Amos 2:7cd te lezen tezamen met 2:8 Amos ('een zoon en zijn vader gaan naar het meisje [om mijn heilige naam te ontwijden] en zij leggen zich neer naast ieder altaar en drinken wijn van beboeten in het huis van hun goden'). Het gaat in deze verzen om een cultische overtreding, hoewel dat niet de tempel hoeft te zijn. Barstad denkt veeleer aan plaatselijke heiligdommen en privé-heiligdommen (zie 'hun goden'). In het boek Amos treft men op verschillende plaatsen verwijzingen aan naar

feesten op privé-altaren. Men kan verwijzen naar Amos 3:12 ('... zij die daar zitten in de hoek van het rustbed en op het zachte kleed van de divan'), dan kan slaan op religieuze praktijken in Samaria, de hoofdstad van het Noordrijk. Zie ook Amos 4: 1 ('Hoor dit woord, gij koeien van Basan, die woont op de berg van Samaria, gij, die geringen verdrukt en armen vertrapt, die zegt tot uw heren: "Breng aan dat wij drinken".'); Amos 6:4-7 ('Gij, die nederligt op ivoren bedden, en omhangt op uw divans, die lammeren uit de kudde opeet en kalveren midden uit de stal, die joelt bij het geluid van de harp, die gelijk David muziekinstrumenten voor u uitdenkt, die uit plengvaten drinkt, vol wijn, en met de voortreffelijkste olie u zalft Daarom zullen zij nu in ballingschap gaan aan de spits der ballingen, en uit is het met de *mirzah* van wie zo omhangen'). Barstad interpreteert het Hebreeuwse woord *mizrah* als een cultische maaltijd, welke vaak voorkomt in het Oude Nabije Oosten. In het Oude Testament komt de term buiten Amos 6:7 nog voor in Jer 16:5. Volgens Barstad geven Amos 2:7-8, 4:1, 6:4-7 beschrijvingen van verzamelingen van mensen bij de cultische maaltijd. Het 'meisje' in Amos 2:7 kan met deze cultus in verband gebracht worden, in die zin dat het verwijst naar de gastvrouw, misschien een dienaar, die bij dergelijke cultische maaltijden functioneert. Als deze interpretatie juist is, dan houdt de beschuldiging van Amos in dat hij de deelname van Israëliten aan de cultus en de praktijken van de Kanaänieten, de zogenaamde afgodendiensten, niet kan accepteren. De uitdrukking 'De man en zijn vader' heeft bij deze uitleg betrekking op het familiale karakter van de gebeurtenis. Iedere familie had zijn eigen *mirzah*, cultische maaltijd.

5.4 Amos 2:8ab

2:8a	En op verpande gewaden strekken zij zich uit
2:8b	naast elk altaar,

Ook bij deze beschuldiging vragen we ons af wat de pointe er van is. Gaat het hier om het zich uitstrekken op *verpande gewaden*, of om het zich uitstrekken *naast elk altaar*?

Het werkwoord 'verpanden' komt 12x voor in Oude Testament (zie: Ex 22:25, in de Nederlandse vertaling 22:26; Deut 24:6 (2x),

17; Ezek 18:16; Amos 2:8; Job 22:6, 24:3, 9; Spr 13:13; 20:16 (?), 27:13); het zelfstandige naamwoord ('pand') 4x (Ez 18:7, 12, 16; 33:15). Daarnaast komt een parallel begrip, dat eveneens met 'pand' vertaald wordt nog 4x voor in Deut 24:10-13. In twee teksten komt het werkwoord 'verpanden' voor in combinatie met 'kieren' of 'gewaden'.

Exodus 22:25-26c (Ned. vert. 22:26-27c)	
25a	Indien gij het opperkleed van uw naaste tot pand neemt,
25b	zult gij het hem vóór zonsondergang teruggeven,
26a	want dat is zijn enige bedekking,
26b	dat is de bekleding voor zijn huid –
26c	waarin zal hij zich te ruste leggen?

Uit de tekst van Exod 22:25-26 blijkt duidelijk dat er zoiets bestaat als pandrecht, maar dat er aan dit verschijnsel duidelijk grenzen zijn gesteld. In ieder geval zal een mantel vóór de nacht valt teruggegeven moeten worden. Duidelijk is dat de tekst van Exodus de bescherming van de zwakken en armen in de samenleving op het oog heeft. Dit zien we ook duidelijk naar voren komen in Deut 24:10-13.

Deuteronomium 24:10-13	
10a	Wanneer gij van uw naaste enige schuld te vorderen hebt,
10b	zult gij zijn huis niet binnengaan om een pand van hem weg te nemen.
11a	Gij zult buiten blijven staan,
11b	en de man, van wie gij een schuld te vorderen hebt, zal het pand buiten bij u brengen.
12a	Indien hij een arm man is,
12b	zult gij u niet te ruste leggen in wat hij u als pand gaf;
13a	gij zult hem dat pand bij zonsondergang teruggeven,
13b	opdat hij zich in zijn eigen mantel te ruste legge en u zegene ...

De grenzen die de wetgeving stelt aan het pandrecht ter bescherming van de armen in de samenleving worden in deze tekst duidelijk gesteld. Van de pandnemer wordt respect gevraagd voor de pandgever. Hij mag zijn huis

niet binnengaan en evenmin gebruik maken van het pand.

Deuteronomium 24:17	
17a	Gij zult het recht van vreemdeling en wees niet buigen
17b	ook zult gij het kleed der weduwe niet nemen.

Deuteronomium voegt daar nog aan toe dat het kleed van de weduwe überhaupt niet als pand genomen mag worden. Hoogstwaarschijnlijk omdat zij dan niet meer als weduwe herkenbaar zou zijn, en zo haar laatste vorm van bescherming verliest.

In andere teksten komt naar voren dat werktuigen die van belang zijn om van te leven, voor de dagelijks levensbehoeften niet tot pand genomen mogen worden: de handmolen (Deut 24:6); de ezel van de wees, de koe van de weduwe (Job 24:3).

De conclusie die uit deze getrokken kan worden, is dat er pandrecht bestaat. Er is niet zo iets als een verpandingsverbod, maar er zijn wel duidelijke grenzen aan gesteld, vooral ter bescherming van de zwakkeren in de samenleving. Die grenzen betreffen: a. het object dat tot pand genomen kan worden. Niet alles kan men tot pand nemen; niet wat voor het levensonderhoud noodzakelijk is; b. de persoon van wie iets verpand wordt (niet van de weduwe); c. de duur van de verpanding: kleed moet voor zonsondergang weer teruggegeven worden.

Met betrekking tot Amos 2:8ab betekent dit dat Amos waarschijnlijk niet wil zeggen dat het kleed of gewaad niet tot pand genomen zou mogen worden. Daarnaast zegt hij over de 'weduwe' niets. Het zou kunnen zijn dat Amos de praktijk voor ogen heeft dat men het gewaad niet op tijd, dat wil zeggen niet vóór zonsondergang, weer teruggeeft. Op zichzelf een plausibele interpretatie, al is daarbij het probleem dat het werkwoord 'zich uitstrekken' dat hier gebruikt wordt, in het Oude Testament nooit voorkomt in de zin van: zich uitstrekken om te gaan slapen, om een bed klaar te maken. Daar komt bij dat in de tekst van Amos geen tijdstip wordt genoemd.

Het zou dus ook zo kunnen zijn dat het niet om het verpanden als zodanig gaat, noch om de duur van dat verpanden, maar om de wijze waarop ze gebruikt worden. Ook in de genoemde teksten Ex 22:25v en Deut 24:10-

13 gaat het niet alleen om een beperking van de duur van het verpanden, het gaat er ook om dat de schuldeiser de kleren niet gebruikt. Hij pand dient hem tot zekerheid dat de schuld betaald zal worden, maar hij mag er geen profijt van hebben. Maar bij Amos zien we dat het pand in de cultus gebruikt wordt ('naast elk altaar'), het wordt dus gebruikt, en daarmee wordt het pandrecht overtreden. Het als pand genomene, symbool voor de persoon die een schuld heeft, wordt op de stoffige bodem gelegd, om de eigen cultuskleren niet vies te maken. Hiermee wordt het gebrek aan respect in de omgang met de zwakken in de samenleving aan de kaak gesteld. Het mag duidelijk zijn dat met deze cultische toespitsing de sociaal-economisch kritiek naadloos overgaat in kritiek op de cultus.

5.5 Amos 2:8cd

2:8c	En wijn van beboeten drinken zij,
2:8d	(in) het huis van hun god.

De laatste beschuldiging van Amos is moeilijk te interpreteren. Wat is de wijn van de beboeten? Waarom mag dat niet gedronken worden? Het werkwoord 'een boete opleggen, met geld straffen' komt op een aantal plaatsen voor in het Oude Testament: Ex 21:22 (2x) Deut 22:19; 2 Kon 23:33 Amos 2:8; Spr 17:26; 2 1:1 I; 22:3; 27:12 2 Kron 36:3. Op twee plaatsen wordt dit werkwoord gebruikt voor het weer goed maken van gemaakte schade (Ex 21:22; Deut 22:19). Op andere plaatsen gaat het om het opleggen van een soort belasting, een contributie (bijv. 2 Kon 23:33; 2 Kron 36:3). Hier wordt eerder de nadruk gelegd op het *betalingsmiddel*, en niet zozeer op de straf. In weer andere teksten gaat het er om het aspect van *straf* te benadrukken zonder dat de concrete strafvorm vermeld wordt (Spr 17:26; 21:1; 22:3; 27:12). Wel is het zo dat er ieder keer een *schuld* aan de straf ten grondslag ligt. Het is bij deze teksten opvallend dat noch het geld, noch een vergelijkbaar betaalmiddel genoemd wordt.

Gelet op wat in het voorafgaande gezegd is in verband met het pand, zou het kunnen zijn dat de 'wijngaard' of de 'wijnvoorraad' voor een wijnboer of een wijnhandelaar in beslag genomen wordt, omdat deze een schuld heeft die hij niet meer kan betalen. De beschuldiging van Amos zou dan slaan op het

feit dat een schuldeiser beslag legt op iets dat voor het levensonderhoud noodzakelijk is. Het zou echter ook hier zo kunnen zijn dat de nadruk niet ligt op het opleggen van een boete als zodanig, maar *op de wijze waarop dit gebruikt wordt*. In plaats van de eigen wijn te drinken, drinken ze in de cultusplaats wijn van de aangeklaagden.

6. De verhouding van beschuldiging en oordeelsaankondiging

Zoals gezegd vormen de elementen beschuldiging en oordeelsaankondiging de kern van het profetische spreken. De vraag is nu hoe beide elementen van dit profetische spreken zich tot elkaar verhouden. Bij de Schriftprofeten doet het probleem zich enerzijds voor bij onheilsprofetieën. Er wordt een goddelijk oordeel uitgesproken naar aanleiding van menselijke daden: onheil wordt aangezegd na menselijk falen. Anderzijds hebben we te maken met heilsprofetieën: heil na boete. Is hiermee het Godsbeeld van het Oude Testament, en dat van de profeten in het bijzonder, geschetst, een God die mensen straft en beloont?

Zoals we bij Amos gezien hebben, volgen beschuldiging en oordeelsaankondiging in de meeste gevallen na elkaar, eerst komt de beschuldiging en vervolgens de oordeelsaankondiging. Ze lijken op de ene of andere manier op elkaar betrokken te zijn. Over wat precies de verhouding is van beide elementen van de onheilsprofetie lopen de meningen echter uiteen. Grofweg kan men de opvattingen in drie meningen uiteenleggen. Ik ga op alle drie kort in.

De eerste groep brengt naar voren dat het eigenlijke, het typisch profetische, gelegen is in de uitspraken over een toekomst van onheil of heil. Deze uitspraken over de toekomst (oordeelsaankondiging respectievelijk heilaankondiging) komen geheel en al van de andere kant' en zijn dan ook als woorden van God vormgegeven ('Zo zegt de Heer'). Bij de onheilsuitspraken geeft de profeet *uit pastorale motieven* een verklaring in de vorm van beschuldigingen en aanklachten. De prioriteit ligt echter bij de oordeelsaankondiging, terwijl de beschuldiging secundair is. De beschuldiging kan het oordeel vaak ook niet 'dragen', in die zin dat het oordeel soms betrekking heeft op een 'heel' volk; terwijl de beschul-

diging slechts gericht is aan een 'deel' van het volk (bijv. de bovenlaag). Het gaat bij de profeten niet om religieuze, sociale of politieke kritiek, maar om de verkondiging van Gods gerechtigheid. Oproep tot omkeer heeft bij deze opvatting geen plaats, omdat er geen overeenstemming is tussen schuld en straf, en de schuld niet dient ter motivering van de straf. In het geval van Amos, heeft deze een irrationele Godservaring gekregen, dat van buiten hemzelf kwam, waardoor hij zeker wist dat het oordeel komen zou. De reflectie op dit Godswoord leidt tot een fundering, de beschuldiging, en eigenlijk bedoeld om Gods handelen te vrijwaren voor het verwijt van goddelijke willekeur. Voorop staat hier *een God die straft*, terwijl de verheldering van de profeet komt in de vorm van beschuldiging. De diagnose komt voort uit de prognose en niet andersom. De profeten laten weten waaróm het gericht onvermijdelijk zal komen: om kennis van ellende bij te brengen, besef van het volstrekt tekort schieten vanuit zichzelf, van algehele onbekwaamheid tot enig goed en geneigdheid tot alle kwaad.

De tweede opvatting is geheel anders. Deze gaat uit van een gelijktijdigheid van de beschuldiging en de oordeelsaankondiging. Deze groep interpreteert daarbij de beschuldiging als een *oproep tot omkeer*, ook als daar niet expliciet sprake van is. De beschuldiging als geheel stelt de mens, het volk, voor een keuze nu het nog één minuut voor twaalf is. Gevolg van het menselijk handelen is niet mechanisch. Het is integendeel afwendbaar en vermijdbaar. Het wezen en de intentie van heel de profetie is volgens deze opvatting te waarschuwen voor zulke gevolgen en op te roepen tot een persoonlijke beslissing voor een nieuwe levenshouding. Het gaat eerst en vooral om de beslissing. Het gaat om de mogelijke redding van de schuldige, de eigenlijk tot de dood vervallen mens. De mens kan ook anders. Daarom ligt alle nadruk op de uitspraken over het heden, en niet op de toekomst. Beschuldiging en oordeelsaankondiging dringen aan op een keuze. Deze beslissing gaat alles te boven, en kan het kwade ten goede keren. De profetische boodschap houdt dus niet in de aankondiging van een onvermijdelijk komend, noodlottig onheil. De profeet is geen voorspeller, maar

stelt de gemeenschap voor de keus. De toekomst iets is dat van de echte beslissing afhangt. De valse profetie kent geen alternatief, de ware profeet verkondigt geen onveranderlijk noodlot. Men wijst ook op de profeet Amos, die oproept tot omkeer.

Want zo zegt JHWH tot het huis van
Israël:

Zoek Mij en leef

Maar zoekt Bethel toch niet,
en kom niet naar Gilgal,
en trekt niet naar Beerscheba.
Want Gilgal wordt onherroepelijk
weggevoerd,

en Bethel gaat teniet.

Zoek JHWH en leef

opdat Hij niet vare etc. (Amos 5:4-6)

*Zoekt het goede en niet het kwade
opdat gij leeft,*
en aldus JHWH, de God der heerscharen,
met u zij,

gelijk gij zegt:

Haat het kwade en hebt het goede lief,
en houdt het recht hoog in de poort;
misschien zal JHWH, de God der
heerscharen,

Jozefs rest genadig zijn. (Amos 5:14-15)

De profeet legt de vinger op de zere plek om zo genezing mogelijk te maken. Deze visie legt een sterke nadruk op de menselijke beslissingsvrijheid. Daarbij staat vooral het individuele karakter van die beslissing op de voorgrond. Men wijst hier wel op de invloed van de zogenaamde existentiële filosofie. Ook het vrijzinnig protestantisme, met het wantrouwen tegen alle vormen van verzoening van God en mens langs de weg van een cultisch ritueel, kan zich bij deze opvatting thuis voelen. Het gaat eerst en vooral om het doen van goede daden.

De derde opvatting, ten slotte, gaat ook uit van een gelijktijdigheid van beschuldiging en oordeelsaankondiging. De verbinding tussen beide is hier echter zo sterk dat er niet of nauwelijks sprake kan zijn van een ontsnappingsmogelijkheid, ook niet als er wel van omkeer gesproken wordt. De prioriteit

tussen beschuldiging en oordeelsaankondiging ligt anders dan bij de eerste opvatting. 'Verwijzing naar de situatie' en 'voorspelling van het onheil' corresponderen met elkaar. De duurzaamheid van de goddelijke tegenbeweging correspondeert met die van het menselijk slechte handelen. Die relatie heeft echter niets met een *juridische* relatie van doen, in de zin van een God die straft (de goddelijke oordeelsaankondiging), maar het is er een van *ontologische* aard. Profeten redeneren vanuit de samenhang van daad en gevolg, de mens zit gevangen in zijn eigen daden. Noch de beschuldiging, noch de oordeelsaankondiging heeft de prioriteit boven de ander. Bij deze opvatting kan men beelden gebruiken als zaad dat tot oogsten leidt, de bloesem die vrucht geeft; wie een kuil graaft voor een ander valt er zelf in. Volgens deze derde opvatting kan de intentie van de profetie onmogelijk zijn tot omkeer op te roepen ten einde in het lot een keer te doen brengen. Daarvoor is de door de profeten aangewezen schuld te groot geworden. De versterking van de heilige orde (daarop wijst de beschuldiging)

vanzelf om een compensatie. Er bestaat dus een bepaalde orde, als die wordt aangetast, dan slaat die orde als vanzelf terug. Dus de situatie-analyse door een profeet leidt automatisch tot diens onheilsaanzegging. Gods reactie op het handelen van de mens, is natuurmoodzakelijk. Het is de natuurlijke keerzijde van de menselijke daad, en niet het resultaat van een besluit van God om iets te gaan doen. In deze opvatting heeft de profetische kritiek een zeker doemkarakter.

Bibliografische noot

Gelet op de enorme hoeveelheid literatuur, zie ik hier af van het noemen van studies over het boek van de profeet Amos. Ik wil er in volstaan te wijzen op twee uitvoerige bibliografieën:

A. van der Wal, *Amos. A Classified Bibliography*, Amsterdam 1986³.

H. O. Thompson, *The Book of Amos. An Annotated Bibliography*, Lanham 1997

het friese leerhuis

LITTERTERPERKING

cursusjaar 1999 - 2000

verslag cursus b

thema:

Dichter bij de profeten
